

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2015

Nekbareder hin te džanel te bičhavel pes
andre sako situacija upre kijo ňebos! /

Nejdůležitější je umět se v každé situaci obrátit
o pomoc k nebesům!

Rozhovor s Ivetou Kokyovou

Literátku Ivetu Kokyovou (nar. 1972) jsem měla možnost potkat osobně poprvé na semináři pro překladatele z romštiny¹ dne 11. října 2014 v Rokycanech. Hned jsem viděla, že jde o nepřehlédnutelnou osobnost (mimořádně energickou ženu s otevřeným srdcem a smyslem pro humor), navíc ve společnosti své sestry Liši (Dany Hruškové)

Autorské čtení
na semináři
Prethodžipen,
11. 10. 2014 |
Foto: Jana Šustová,
Český rozhlas

¹ Tento translatologický workshop uspořádal Ústav translatologie FF UK v Praze, a to v rámci realizace projektu PRETHODŽIPEN-PŘEKLAD.

připravenou nonstop k realizaci rozpustilých nápadů, kterými své okolí ráda pobaví. Krátce na to jsme se domluvily, že nám do našeho časopisu přispěje svou tvorbou a medailonem (bude otištěno v čísle 1/2016). Rozhovor, který zde otiskujeme, proběhl večer 20. února 2015, a to po autorském čtení Ivetu pořádaném v cyklu pravidelných setkání absolventů Evangelické akademie (Iveta sama tuto školu vystudovala a těchto setkání se ráda účastní).

Otázky, které jsem si pro Ivetu připravila, se týkaly především její tvorby, ale i vzpomínek na dětství, z něhož pro svou tvorbu často čerpá, především mne pak zajímala osobnost její babičky, na níž ve vyprávěních vzpomíná s velkou intenzitou (i jedna z povídek, již nám poslala, je věnována právě jí). Pod vlivem její tvorby mne ale zajímala i celá její rodina. Rozhovor zároveň zabíhal do různých zákoutí. Ve zvukovém záznamu rozhovoru mne stále víc a víc fascinuje Ivetino vypravěčské nadání. Intonace jejího hlasu je velmi barvitá, dokáže využívat bohatý rejstřík dramatických pomlček, šepotu, strhujícího smíchu i trýznivé tesknoty. Většinu času je Iveta v roli živelné komediantky, která se snaží člověka nezklamat a otázky živě komentuje, pohrává si s nimi, na některé otázky zpočátku odpovídat nechce, aby pak s překvapivou upřímností zcela otevřeně odpověděla. Její projev působí vždy a ve všem velice autenticky, opravdově, Iveta své odpovědi nehraje, ale naplno je prožívá.

Především mne však v rozhovoru překvapilo, jak se v něm několikrát projevila autorčina hluboce zakořeněná spiritualita. (Iveta do svých odpovědí jakoby nevědomky vkládá filozofická moudra, která následně zlehčí svým pobaveným smíchem a doprovází je slovy jako „Dikh, avri mange gejlá andal o šero!“, jakoby se sama svým vlastním výrokům divila.). Kdo ji zná, ví, že má sklon trápení a starosti zlehčovat, nepoddávat se jim, optimisticky hledět k obzoru, kde se zrodí šťastnější budoucnost. Není však žádným naivním optimistou, jen si dokázala podržet krásnou a hlubokou víru v to, že vše na tomto světě má nějaký smysl. Že i to zlé k životu patří a kultivuje nás.

Název příspěvku jsem si vypůjčila z její povídky „Jak se Pavlíček málem stal šlechticem“,² v níž se autorka zabývá uměním zachovat si svou hrdost a svobodu a odejít ze vztahu (i od milované a bohaté dívky), když v její rodině necítí upřímné přijetí. Citovaná slova „Nejdůležitější je umět se v každé situaci obrátit o pomoc k nebesům!“ jsou uvedena v samotném závěru povídky, kdy se chudý Rom odhodlá k odchodu z bohaté gádžovské rodiny, tedy z blahobytu, kde se však necítí dobře. V povídce se střídá veselá hravost s vážnými tématy, a stejně tak probíhal i náš rozhovor, který začal otázkou:

2 Vydáno on-line prostřednictvím nakladatelství romské literatury Kher. Dostupné z: <http://kher.cz/clanek.php?id=990>

Ivetina babička Baruška (Barbora Molnárová, roz. Rafaelová), 70. léta |
Foto: Ze soukromého archivu IK

Ivetina babička Marja (Mária Čonková, roz. Dirdová),
80. léta v Hořicích | Foto: Ze soukromého archivu IK

Iveta Kokyová se sestrou Danou Hruškovou na semináři Prethodžipen, 11. 10. 2014 |
Foto: Jana Šustová, Český rozhlas

Tu paťas le Devles, na?

Pačav³ le Devles. Kavka tuke phenav, Vladěenko, furt sar džav te sovel, ta furt mange mangav le Devlores, na ča mange, aľe cala famelijake mangav, hoj te aven saste, hoj te aven bachtale, pre savorende mišľinav. A sar has o čhavore ciknore he thovavas len te sovel, ta kavka pro čekat lenge keravas kerestocis he phenavas lenge: „Devla, Devloro, thov pre lende o vastoro, hoj te soven caľi rat, hoj te aven saste, bachtale“, savore trinen. Romanes. Kada man sikadžas miri sasuj, e Hermina, mre romeskeri daj. Ke late dikhlom.

Ke tumende khere kada ňiko na kerelas?

Na. Amari daj kada na kerelas.

Aňi e baba?

Ta e BABA! ...Miri baba, sar džalas te sovel, ta tiš peske mangelas, savorenge mangelas le Devles. A tel o perňici, tel o duchni thovelas maro, bo furt amenge phenelas - sar akana genavas „Pal e baba“⁴. Me furt sar čhajori phenavas, phučavas: „Babo, ta so na pratines koda maro, so thoves tel o perňici the imar ča bordelis kalestar?“ A joj mange phenel kavka: „Joj, mri čhaj, the oda me imar mušinav kavka te kerel, bo oda daros le Devlestar, oda mušinav te avel, hoj te bi kavka o mule avenas, abo o bengas, ta palis len kaleha šaj odčhivav.“

Sar sunto paňi?

Kajso vareso, hi. Bo o maro - jaro, the maro – chumer, oda le Devlestar, le Devleskero daros pes phenel.

Godaver manušňi sas tumari baba.

Ta šun, la školi na has, hi, aľe del pes te phenel, hoj has godžaver, godžaver džuvľi has. Džanelas, bo sar prindžarlas, has la pharo dživipen, but čhavore la has, mušinelas savoro te kerel, but pes trapinelas. Has man duj babi. Le dadeskeri daj a mra dakeri daj. Mre dadeskeri daj, e Baruška, oj has Vlachkiňa, oj amenca bešelas andre koda baro kher, aľe muľas, sar lake has maj penda he šov berš. Aľe pametinav mek pre late. U kadi aver baba, la dakeri daj, pal late me davas duma the pisindom pal late, ta joj pes vičinelas Marja.

3 V rozhovoru záměrně neupravujeme palatalizaci dle kodifikace romštiny, zápis ponecháváme tak, jak byl na základě výslovnosti Ivety zaznamenán. Naopak literární příspěvky (které Iveta do našeho časopisu zaslala a jak bylo zmíněno v úvodu, budou otištěny v čísle 1/2016) prošly redakční úpravou – i sama autorka se snaží respektovat pravidla pro zápis romštiny přijatá Jazykovědnou komisí SCR z přelomu 60. a 70. let – pozn. red.

4 Viz poznámka u české verze.

Ty věříš v Boha, že?

Ano, věřím v Boha. Takhle Ti to řeknu, Laděnko, vždycky když jdu spát, tak pokaždé se modlím k Bohu, ale nejen za sebe, ale za celou svou rodinu, aby byli zdraví, aby byli šťastní, na každého si vzpomenu. A když byly děti ještě malé a ukládala jsem je ke spánku, tak jsem jim na čelo dělala křížek a říkala jim: „Bože, Božíčku, vlož na ně svou ručičku, aby spaly celou noc a aby byly zdravé a šťastné,“ a takhle všem třem. Romsky. To mne naučila moje tchýně, Hermína, maminka mého muže. Od ní jsem to odkoukala.

U vás doma tohle nikdo nedělal?

Ne, naše maminka tohle nedělala.

Ani babička?

No tak BABIČKA...⁵, moje babička, když šla spát, tak se taky modlila, za všechny se modlila k Bohu. A pod polštáře si dávala chleba, protože nám vždycky říkala - no, jak jsem teď četla z té povídky o babičce.⁶ A já se jí jako malá pořád ptala: „Babi, proč si, prosím tě, neuklidíš ten chleba, co si tam schováváš pod peřinou, vždyť tu z něj máš takový nepořádek!“ A ona mi na to říká: „Jo, děvenko moje, tohle já takhle musím dělat, protože to je dar od Boha, tak ho tam musím mít pro případ, že by přišli *mule* nebo čerti, tak tím je pak mohu odehnat.“

Tedy něco jako svěcená voda?

Ano, něco takového. Protože chleba je mouka, chleba je těsto a to je od Boha, je to Boží dar, jak se říká.

Tak to v sobě měla vaše babička takovou moudrost, že?

No, poslyš, ona školy neměla, ale dá se říct, že byla moudrá, byla to moudrá žena. Měla hodně zkušeností, protože měla těžký život, měla hodně dětí a musela zastat spoustu práce, taky mnoho vytrpěla. Měla jsem dvě babičky. Tátovu maminku a maminku mojí maminky. Tatínkova maminka se jmenovala Baruška, ta byla olašská Romka, ta s námi bydlela v tom velkém domě, ale umřela, když jí bylo asi padesát šest let. Ale ještě si na ni pamatuji. A tahle druhá babička, maminčina maminka, o které jsem vyprávěla, ta se jmenovala Marja.

5 Slovo *baba* (romský ekvivalent pro slovo *babička*) vyslovuje Ivetka pomalu, jako s nábožnou úctou.

6 Má na mysli povídku „Pod ochrannými křídly babičky“, kde píše: „Ptala jsem se, proč že si ty kousky kůry neuklidíš. Říkávala, že ji ochraňují před zlými démony a duchy, protože chléb je boží dar.“

Viz <http://kher.cz/clanek.php?id=680>

Leperes, ko tuke phenelas paramisa abo ko gilavelas?

Sar avelas amari baba ke amende khere, tak kavka savore čhavore pašľuvahas, joj dikhelas pre amende, dikhelas, hoj smutnone sam, ta chudľas amenge normalně te del duma, sar has akor, so pes kerlas, pal o Janošik, pal savorende. Oda joj peske but vimišľinelas miri baba, aľe rado la šunahas igen.

A furt sar űisostar nič sar delas duma mro dad, ta me bešavas, igen fejs les rado šunavas, so del duma. Oda imar mušinelas te avel, sar jov delas vareso duma, dzeka les mušinelas te avel. Aľe oda jov delas duma ajse veci, hoj me leske na pačavas, aľe sar trebas rakhavas avre Vlachen he phučavas lendar he davas pal kada duma, sar akor pro Slovensko, sar murdarde jekhe Romes, normalně rozčhinde le grajes, zaside les andre, ta savore Vlachi mange, hoj hi hoj čačo hi. Ta kada amenge delas duma o dad, aľe čepo kana, ča varekana, sar has len dzeka, rado les šunavas. Aňi amari daj avka na delas but duma, aľe sar delas duma, ta delas duma pal mre dadeskri famelĳa, so laha kerenas, sar muro dad has ko slugadža – joj has korkori khere mre nekhphuredereha phraleha. Sar la marnas, o perňici sar lake avri čhivkernas, hoj la na kamenas, hoj Rumungrica hiňi. Mro dad na has khere, ta laha kernas kavka sa, sar kamenas, he merenas he pre kada, hoj čistovno hiňi, hoj džanel te tavel, te pratinel, sa la hin raz dva, pre kada merenas. Kada joj amenge delas duma.

Phen mange mek, ko ke tumende gilavelas?

Ta mri daj – igen šukar gilavel, mire biba, ta savore andal e famelĳa džanen te gilavel, ča me na džanav. (Asal.) Ta me prindžarav kavka kola phurikane gila, aľe na džanav te gilavel.

Aľe kastar sikhľilal avka šukares te vakerel, hoj kada sako kamel te šunel, sar tu des duma?

Mišľines, hoj šukares? Ta možno kada prisikľilom mra babatar, bo joj, sar delas duma, ta kerelas makarsave muja, amen latar avka asahas.

So hin perdal tute romaňi čhib, šaj phenes?

Perdal mande hin romaňi čhib igen zoraľi. Me bi kamlomas, hoj kala phure te sikaven peskere čhavoren romanes. Bo me čujinav kavka, hoj imar kala romane čhavore imar pobisterde pre amari romaňi čhib, oda nalačhes.

Vzpomínáš si, kdo ti vyprávěl pohádky, kdo zpíval?

Když k nám domů přišla na návštěvu tahle naše babička, a když už jsme si všechny děti lehly, ona se na nás tak dívala, viděla, jak jsme smutné, tak nám začala vyprávět, jaké to bylo dřív, co se dělo, o Jánošíkovi, no o všem. Ona si babička taky hodně vymýšlela, ale moc rádi jsme ji poslouchali.

A občas jakoby z ničeho nic se dal do vyprávění můj táta, a to jsem seděla potichu jako pěna a hltala každé jeho slovo. To už byl jako svátek, když se on dal do vyprávění, ale musel nejprve dostat tu správnou náladu. Ale on vyprávěl takové nesku-tečné, neuvěřitelné příběhy, jenže později, když jsem se potkala s nějakými olašskými Romy a ptala se jich na tahle vyprávění, jak například kdysi na Slovensku zavraždili jednoho Roma a normálně rozpárali koně a zašili ho dovnitř, tak všichni Romové mi říkali, že ano, že to se skutečně stalo.⁷ Tak toto nám vyprávěl táta, ale to bylo vzácné, jen když měl náladu, a moc ráda jsem ho poslouchala. Ani maminka nám tak často nevyprávěla, ale když už se k vyprávění dostala, vzpomínala, jaké to bylo s tátovou rodinou, jak se k ní chovali, když byl tatínek na vojně, ona byla doma sama s mým nejstarším bratrem, tak jak jí ubližovali, jak jí vyhazovali ven peřiny, že ji nechtějí, že není olašská. Že táta nebyl doma, tak se k ní chovali, jak se jim zlíbilo, dokonce šleli i z toho, že je tak čistotná, nebo že umí vařit, prát, všechno má hned hotové, i to jim strašně vadilo. Tak tohle nám vyprávěla ona.

A ještě mi řekni, kdo u vás zpíval?

Tak moje maminka moc krásně zpívá, moje tety, všichni z rodiny umí zpívat, jen já ne. (Smích.) Tak já je umím, znám ty staré písničky, ale zazpívat je, to mi nejde.

Ale od koho ses naučila tak krásně vyprávět? Každý tě chce poslouchat, když mluvíš.

Myslíš, že krásně? No, tak to jsem se mohla naučit od babičky, protože ta, když nám něco povídala, tak u toho dělala všelijaké grimasy, až nás rozesmála.

Můžeš říct, co pro tebe znamená romština?

Pro mne je romština něco moc důležitého. Přála bych si, aby si ti starší naučili své děti romsky. Protože já to cítím tak, že to, že ty romské děti už zapomněly na naši romskou řeč, je opravdu chyba.

7 Příběh o Bánovi, který byl za svou zradu na základě rozhodnutí romského soudu (*kris*) zabít a zašít do koně je i tématem písně zaznamenané Evou Davidovou. Na stránkách *Romano džaniben* více viz Davidová E. 2009. Šavale, me tumári šukár páťiv opre mangle... / Vlachicka giľa – olašské písně a jejich texty. *RDž – nilaj* 2009, s. 146.

Autorské čtení na semináři Prethodžipen, zleva: Andrej Giňa, Ivetka Kokyová, Dana Hrušková, Janko Horváth, 11. 10. 2014 | Foto: Jan Marek

A sar kole duj babi, sar vakerenas peha? Jekh vlachika, aver rumungrika?

Ta mri baba, mra dakri daj normalne pre late delas дума normalne romanes, kavka „rumungricki“, a miri baba pal mre dadeskeri sera pre late varesave lava delas дума normalne vlachika, ale kamelas laha normalne rumungricki te del дума, ale varesave lava perenas vlachika, ale achalonas peske, achalonas.

A tu sal so buter, buter sal „Rumungrica“, abo buter sal Vlachkiňa?

Joj, ta pre kada hej mandar ma phuč, bo kada bares phares hin. Kavka tuke phenav: sar šunav vlachike giľa, ta čujnav andral, hoj čačes hin andre ma vlachiko rat, a džanav, hoj som Vlachkiňa. Sar bi phendžomas? Ale buteder džavas pal mra dakri fameliĵa. Ale hinke mange has buteder pre dzeka, hoj paš peste o Vlachchi buteder chuden, likerem paš peste buteder, pal mre dadeskeri sera paš peste buteder likerenas o džene, sar pal mra dakeri sera.

Gilavenas pes ke tumende vlachika giľa?

But, but. Šun, oda has kavka, has Karačoňa, avenas pherdo džene pal mre dadeskeri sera, bešenat the gilavenas, no a me sar čajori furt šunavas, ži do akana mange andro šero normalne šunav, sar gilavenas, sa. Akana tuke phenava mek, hoj mri daj, sar kamelas mre dadeske vareso te phenel, ale vareso nalačo, joj leske našči phenelas kavka, hoj sar amen dujdzēja akana bešas a normalne peske das дума, joj leske phenelas andre giľi. Maškar o aver džene.

Na návštěvě u lvety doma, vpravo za lvetou je vystavena fotografie babičky, prosinec 2015 |
Foto: Lada Viková

A jak vlastně spolu tvé dvě babičky mluvily? Jedna olašská, druhá ze slovenských Romů.

Tak moje babička, maminka mojí maminky, na tu druhou mluvila normálně romsky, tedy „rumungersky“, a druhá moje babička, ta z otcovy strany, jí odpovídala a některá slova říkala olašsky, ale přitom chtěla mluvit jako rumungersky, jen se jí tam vkrádala některá olašská slova, ale rozuměly si dobře.

A jak se cítíš ty? Jsi víc jako z usedlých Romů nebo víc Olaška?

Ach, tak to ne, na tohle se mne, prosím tě, neptej, protože to je moc těžké. Řeknu ti to takhle: když slyším olašské písničky, tak uvnitř cítím, že mi v žilách koluje olašská krev a v tu chvíli vím, že jsem Olaška. Jak bych to ale řekla. Více mne to táhne k rodině mé mamky. Ale zase co se mi moc líbí, je, že Olaši při sobě více drží. V rodině mého táty ty lidi stáli pevněji při sobě než v rodině mé mamky.

Zpívaly se u vás taky olašské písničky?

Tak to opravdu hodně. Představ si, jaké to bylo: když byly Vánoce, sjelo se hodně lidí z tátovy strany, sedělo se a zpívalo a já je jako malá holka pořád poslouchala, ještě dnes mi v uších zní, jak zpívali, všechno. A ještě ti musím říct, že moje maminka, když chtěla tátovi něco vyčíst, ona mu to nemohla říct jen tak, jako když tu spolu sedíme my dvě, ona mu to říkala v písni. A muselo to být před ostatními.

Sar? Šaj gilaves?

... ta užar, naprikład: „O jilo man dukhal, soske tu man mares, vaš soske man mares, rado tut dikhav, ma ker imar kada, čhavore amen hin,“ kavka, aľe andre gili joľ leske mušinelas te gilavel, aľe vľachika! Vľachika! Ta mri daj feder džanel te del duma vľachika sar - me na džanav - save Vľachkiňi. Perfekt, lačhes.

Kastar sikhľilľas?

No ta mre dadestar, ta furt leha delas vľachika duma. Kavka has: mri daj avľas pro svetos pro Slovensko Vilčurnate, oda kajsi kolonija Spišskate. A mro dad hinke avľas pro svetos Tekovské Lužany, Ľevica, tiš pro Slovensko. Paľis pes sťehinde pro Čechy, so duľ fameliji, the rakhle pes Hožicate. Miri daj the o dad pes pindžarde, sar lenge has dešuštar berš. Mira dakre kamaratki pes kerenas pal mro dad, aľe miro dad len na kamelas, has les o jakha ča perdal miri daj. Savore jekhetane pes sdžanas pro foros Hožicate, phirenas andro kinos. Miro dad imar phirelas andre buťi (chanelas), mira dake cinavlas cukri the čukoladi. Mira dake has dešušov berš – geľas mire dadeha pre zabava ke Bašnica, gele pro pindre. Phadžilľas pes lake o podpetkos pre topanka. Avri has šil, džalas pindrangi the nasvaľilľas. O dad pal late avľas khere, kamelas la te dikhel. Cinadžas lake cukri, kompota, sa so rado chalas. Andre oda časos, mira dakro phral, o Janos, pašľoľas tiž, bo has nasvalo, has les rakovina. Jov lake phendžas, hoľ te ačhel leha te dživel, hoľ hino lačho manuš. Ole časostar peha chudle te dživel. Aľe oda baro vigos has, bo o Vľachi na kame-nas, hoľ te lel ola kajsa romňa „Rumungrica“, no ale steľnak paľis pes ile.

U sar tire phrala the e phen? Keci phrala tut hin?

Ta man hin štar phrala, savore štar hine igen godžaver. O Romanos, jov kerdžas škola, kerel o kameňikos, baro baro šikovno, jov kerelas kavka andre famelija, kerelas pomňika le mule dženenge, kavka, šukar love peske zarodelas, šikovno fejs(t) hino. Paľis aver phral, jov akor kerdžas lačhes, sar has koja privatizacija, ta lačhes invenstindžas, avle leske but love, ta cinavelas o khera, ta akana but khera hin les, andre odoľ hin les džene, počinen leske najmi a kavka. Koda nekterner phral, o Jaras, fejs baro šikovno imar čačes ciknorestar: jov pes nekbuteder la bučaha čhidžas pre mro dad, bo mro dad fejs baro robotňikos has, džanelas te kerel. A jov kerel kanalizaciji, chanel, tel leste džene hin. A koda nekhphureder phral, amen leske phenas Kalo, ta no, pal leste aňi kavka but na kamav duma te del. U mek pheň hin man, e Liša, joľ nekgodaveder, ta joľ akana kerel Prahate pro viboris sar te bi socialno pracovňicka, igen šikovno hiňi.

Mek phučav pre kada: sar dživenas o Roma čirla, sar salas cikňi, u sar dživen akana? Šaj phenes, so sas feder akor u so hin feder akana?

Akor, Lađenko, so me man pametinav he sar ciknore samas, oda o fameliji paš peste chudenas. Sar vareko andre avlas, thovenas te chal pro skaminda, bari pačiv

Jak třeba? Můžeš to předvést?

...tak počkej, například: „Srdce mne bolí, proč jen ty mne biješ, za co mne trestáš, já tě přeci ráda mám, tak už tohle nedělej, vždyť spolu máme děti,“ no – tohle říkala, ale musela to zazpívat v písni a taky olašsky. Ano, olašsky! Moje maminka umí olašsky líp než kdekterá Olaška. Perfektně, bezvadně.

Od koho se naučila?

Od mého táty, jak s ním pořád mluvila olašsky, ne? To bylo takhle: moje maminka přišla na svět na Slovensku, ve Vilčurni, to je kolonie přímo ve Spišské Nové Vsi. A táta se zase narodil v Tekovských Lužanech u Levic, taky na Slovensku. Potom se obě rodiny odstěhovaly do Čech a potkaly se v Hořicích. Když se rodiče poznali, bylo jim čtrnáct let. Tátovi nadbíhaly máminy kamarádky, ale on je nechtěl, měl oči jenom pro mámu. Všichni se scházeli na náměstí v Hořicích, společně chodili do kina. Táta už tehdy vydělával (chodil kopat), tak mámě kupoval bonbóny a čokolády. Mamince bylo šestnáct, když spolu šli na zábavu do Bašnic, šli pěšky. Mámě se ulomil podpatek u boty. Venku byla zima, šla bosa, a tak onemocněla. Táta ji potom přišel domů navštívit, chtěl ji vidět. Koupil jí bonbóny, kompoty a všechno, co měla ráda. V té době doma ležel taky její nemocný bratr Jano, měl rakovinu. To on jí řekl, ať s ním zůstane žít, že je to dobrý člověk. Od té doby spolu začali žít. Ale bylo z toho velké pozdvižení, protože Olaši nechtěli, aby si táta vzal ženu Rumungrici, ale stejně se pak nakonec vzali.

A co tví bratři, tvá sestra? Kolik máš vlastně bratrů?

Já mám čtyři bratry a všichni čtyři jsou velmi úspěšní. Roman, ten si udělal školu a stal se kameníkem, je opravdu velice šikovný, on si založil rodinný podnik, dělal náhrobky a podobně a opravdu si vydělal slušné peníze, jemu se daří dobře. Potom další brácha, tomu se podařilo během té privatizace dobře investovat, dostal [za akcie] hodně peněz a za ně si koupil domy, teď má tedy několik domů, v nich nájemníky, ti mu platí nájmy a tak. A nejmladší bratr, Jarda, je už od malička taky velice šikovný, ten se, co se práce týče, nejvíc podobá tátovi, protože tatínek byl veliký dřič, uměl makat. A tenhle bratr dělá kanalizace, kope, má pod sebou lidi. A ten nejstarší bratr, my mu říkáme Kalo, tak o tom se mi ani moc mluvit nechce. A ještě mám sestru, Lišu, a ta je nejchytřejší, ta teď dělá v Praze na úřadě něco jako sociální pracovníci a je velice šikovná.

Ještě se chci zeptat na to, jak Romové žili dřív a jak žijí dnes. Můžeš říct, co bylo dříve lepší a co je lepší dnes?

Tehdy, Laděno, co si vzpomínám ještě na dobu, kdy jsme byli malí, tehdy rodiny při sobě pevně držely. Když někdo přijel na návštěvu, hned se dávalo jídlo na stoly, všichni byli pohoštěni vším, co bylo, nehádali se tolik, anebo když se někdo s někým

savorenges sa, na halasinenas pes avka, abo te vareko varekas andal e fameliĵa kere-
las, savore pes upre lenas, džanas pro kher, murdarnas marnas, kavka paš peste chu-
denas. L'ikerenas o Roma paš peste, o fameliĵi, sa. Abo but džene avnas, giĵavnas,
khelenas, fajnes pes bavinenas, sa. Aĵe imar akana avka sa phares, me na džanav,
ĉi oda hin kaleha, hoĵ o Roma akana sar te bi jon pes kerenas, hoĵ gadže hine. Me
na džanav, sar tuke te phenel. Akor pes dživelas aĵe feder, sar akana. Akor has kav-
ka: savoren has buĉi, has len love, ko na džalas andre buĉi, džalas te bešel. Has len
buĉi, starinenas pes pal o ĉhavore, denas len te chal, sa, bo has love, na? Kerenas
khatar o ĉhave. Akana hin uplne sa [aver]: o Roma - nane len love, nane len buĉi,
chudle te fetinel, o romane džuvĵa, terne ĉhajora terdžon paš o droma, bikenaven
pes ... – oda nane laĉhes. Oda akor pes kada na kerelas, vubec. Vubec! Te bi vareko
džanelas ke amende andal e fameliĵa, hoĵ vareko fetinel, no hotovo. Aĵe imar kada
na ekzistinel: akor! – akana? Joĵ! Pane Bože. [...] Me furt phenav jekh: kodoĵ, kaj
hin tire ĉhavore, tro rom, ta odoĵ tuke mušinel te avel laĉhes. Oda jekh, kaj sal.

So kamavas te phenel? Dikh, avri mange geĵĵa andal o šero! (Asal.)

Savo hino tiro rom u save hin tumare ĉhave?

Miro rom? Miro rom hino igen laĉo manuš, dikhel man rado. U hin amen trin ĉha-
ve. E Verunka, avla lake dvacetpeť roki, o Štefkus the e Danuška hine dvojiĉki a hin
lenge biš the jekh berš. E Verunka kerel sar socialno pracovniĉka tel o Romodrom,
dživel amenca ko Hradcos, andro jekh kher amenca hiĵi. O Štefkus, le dvojiĉkendar,
jov akana kerel buĉi mre romeha a som rado, hoĵ dochudĵas peske ke buĉi, bo furt
khere has ajso smutno. A e Danuška, andal o dvojiĉki so hiĵi, ta akana hiĵi andre
Amerika andre Kanada a užarel akana duĵtona ĉhajora. Igen mange pharo pal late,
bo našĉi la dikhav, našĉi lake pomožinav le ĉhavorenca he kavka. Mek odoĵ na somas.
Oda but mol jekh letenka. Aĵe kamĵomas bi, kaj te avel khere pale te bešel amenca.
Amen kamahas mre romeha te bikenel o bitos u te cinel fejs baro kher, hoĵ te avel
amenca u hoĵ te bešas savore kavka jekhetane. No ta dikhaha, so joĵ kerela.

Sar tire ĉhave? Džanen romanes?

Mire ĉhavore džanen, savore trin džanen romanes, bo me ciknorestar pre lende
davas duma, he mro rom, romanes. Aĵe mro rom has igen cholamen, sar len ka-
mavas te sikavel vlachika. Ta phenlas: „Joĵ, ma de lenca kavka duma. Soske lenca
des avka duma?“ No akana aĵe savore mire ĉhave bajinen, hoĵ pes mandar na si-
kade vlachika. No aĵe kavka: savoro achalon, aĵe nalaĉhes den duma.

Šaj mek phuĉav, so hin perdal tute romipen, šaj phenes? Abo romimo? Hin vareso ajso?
Romipen, kada hin – phenav tuke, me, sar šunav romane giĵa, ta andral pes andre
ma phundravel kajso, hoĵ džanav, hoĵ ĉaĉes som Romni. Sar šunav lavuti abo vare-
ko giĵavel abo vareso kajso. Kijo romipen tiš patrinel bari paĉiv a me mange mišĵi-
nav, hoĵ me džanav te del paĉiv sar phure dženen, ta peskera fameliĵa the kavka.

z rodiny pohádal, všichni se sebrali a dorazili do toho domu, prostě se za sebe rvali, až takhle na sobě lpěli. Romové měli velice pevné vazby na své příbuzné, na všechny. Nebo to, jak se lidi hodně navštěvovali, zpívalo se, tančilo, uměli se krásně pobavit. Ale tohle se už dneska nevidí, jen nevím, zda je to tím, že se dnes Romové chovají, jakoby ze sebe chtěli udělat gádže. Tohle nevím, jak ti to mám říct. Dříve se ale žilo lépe, než je tomu dnes. Dříve to bylo tak: všichni měli práci, měli peníze, a kdo nechodil do práce, šel sedět. Měli práci, starali se o děti, ty dostávaly jídlo a všechno, protože peníze byly, že? Pro děti se zařídilo, co bylo třeba. Ale nyní je všechno úplně [jiné]: Romové nemají peníze, nemají práci, začli fetovat, romské ženy, mladé dívky stojí u silnic a prodávají se ... – tohle není dobře. K tomuhle dříve nedocházelo, vůbec. Vůbec! Kdyby se dříve u nás v rodině vědělo o někom, že fetuje, to by byl konec. Ale už to existuje: tedy dříve a nyní, to je jako nebe a dudy! [...] Jenže já si pořád říkám jedno: tam, kde máš svoje děti a muže, tak tam ti musí být dobře. A pak je jedno, kde jsi.

Co jsem to chtěla říct? Podívej, co se mi to zrodilo v hlavě! (Směje se.)

Jaký je tvůj muž a jaké máte děti?

Můj muž? Můj muž je velice hodný člověk, má mne rád. A máme tři děti. Verunka, té je dvacet pět let, Štefánek a Danuška jsou dvojčátka a je jim dvacet jedna let. Verunka pracuje jako sociální pracovnice pro Romodrom, žije s námi v Hradci, je s námi v jednom bytě. Štefánek, ten z dvojčat, nyní pracuje s mým mužem a z toho mám radost, že se dostal k práci, protože byl dlouho doma a byl z toho smutný. A Danuška, která je taky z dvojčat, ta je nyní v Americe, v Kanadě a čeká druhou dcerušku. Moc se mi po ní stýská a je mi líto, že ji nemůžu navštívit, že jí nemůžu pomoci s dětmi a tak. Ještě jsem tam nebyla. Ta letenka je strašně drahá. Ale chtěla bych tam jet a pak aby se vrátila a bydlela s námi. My chtěli s mužem prodat náš byt a koupit větší dům, kam by se s námi nastěhovala, abychom bydleli všichni takhle dohromady. Tak uvidíme, jak se rozhodne.

A jestlipak tvé děti umí romsky?

Moje děti všechny tři umí romsky, protože já i můj muž jsme na ně od malička mluvili romsky. Akorát můj muž nesnášel, když jsem je chtěla učit olašsky. To říkal: „Ale takhle s nimi nemluv. Proč s nimi takhle mluvíš?“ No ale teď všechny moje děti litují, že se ode mne olašsky nenaučily. Teda takhle: rozumí všemu, ale špatně mluví.

A můžu se ještě zeptat: co je pro tebe romství, mohla bys říct? *Romipen* nebo *romimo*? Je něco takového?

Romipen – romství, to je – řeknu ti – já když slyším romské písničky, tak cítím z hloubi duše, že se ve mně uvolní taková síla, a v tu chvíli vím, že jsem opravdu Romka. Když slyším housle nebo když někdo zpívá nebo něco podobného.

Mišlinav, hoj hin. A furt mire čhavoren sikavav, hoj nigda šoha pestar te na keren oda, so nane, hoj furt lengero than avla maškar o Roma. Hoj te mindžar na džanav, so avna, na džanav, save godžaver avna, save školi len avna, me na džanav so, aľe furt ačhena romane. Hoj nigda šoha kaj pes te na ladžan pal kada, hoj Roma hine.

Hin kada aver maškar o Vlachi the maškar o Rumungri?

Kavka, sar oda hin paš o Rumungri, jon kamen buteder te džal sar te bi kijo gadže. Aľe o Vlachi džanen, kaj lengero than, jon paš peste chuden the na odmuken peskra čhibatar abo pačivatar, abo so pes kampel te kerel, oda furt paš peste chuden. Aľe inke o Rumungri: phenav take, buteder sar te bi ko gadže džan, varesave ladžan pes pal kada, hoj hine Roma. [...] Aľe miri baba? Maminko miri, joj! Nigda šoha pes na ladžalas pal kada. Te mindžar na džanav, kaj džalas, ta delas duma romanes. A sar kaja baba, ta the aver baba. No a kada has mange pre dzeka. Aľe oda sar cikni čhajori he džavas varekaj la babaha, ta me man ladžavas. Aľe akana imar, kavka sar mišlinav, ta oda nalačhes. So bareder o dženo, ta oda imar feder mišlinel. Oda pes phenel avka: Ko pes ladžal vaš peskri čhib, ta pes ladžal vaš peskri daj.

Sas andre škola aver čhave, so vakerenas romanes?

So phiravas me? Na. Manca phirelas andre peršo jekh Rom a palis varesar odgejlās andal e škola a me ča jekh korkorori somas andre škola.

Ta andre škola tu na vakerehas romanes.

Na na na, na has kaha. Me buteder man likeravas kavka le raklijenca. Amen da-has duma romanes čak khere.

A has tut but kamaratki maškar o gadžikane čhave?

Hej. Has. [...] Savoren cirdavas ke amende, lavas len ke mande. Mek tiš doakana phiren ke mande normalne.

A tu phirkerehas ke lende tiš?

No, imar kada... has man jekh fejs lachi kamaratka, oda has rakli. Jekhvar duvar man ilas ke peste khere, aľe sar lakri daj na has khere, o dad. A palis jekhvar avlas lakri daj a o dad a dikhle man odoj a imar końec, vigos. Imar na šmejinas te džal. Na domukle, hoj te phirav odoj. Phenenas: „Jaj, kas amenge andal andro kher! Sa amen čorla avri! So kerdžal?“ He kavka.

Kada tut mušinelas te dukhal, na?

Ta so šaj keres? Me somas rado, hoj jon šaj aven ke amende. Kada mange stačinelas. Me na mušinas te phirel ke lende khere. Mange has fajnes, hoj te avenas joj pal mande khere a hotovo.

K romství patří také velká úcta a pohostinnost a já si myslím, že umím ctít i uctít jak staré lidi, tak svou rodinu a tak. Myslím, že ano. A pořád své děti učím, aby ze sebe nikdy nedělaly někoho, kým nejsou, že jejich místo bude vždycky mezi Romy. Že třebaže nevím, kam se dostanou, jak budou chytré, jaké školy budou mít a tak dále, ale pořád zůstanou Romy. A za to ať se opravdu nikdy nestydí, že jsou Romové.

Je v tom rozdíl mezi olašskými a tzv. slovenskými Romy?

Já to vidím tak, že ti tzv. slovenští Romové se jakoby chtějí více přiblížit ke gádžům. Ale Olaši vědí, kde je jejich místo, oni při sobě více drží a neopouštějí svůj jazyk a své zvyky - jako pohostinnost a co se patří, tohle pořád dodržují. Zatímco Rumungři to mají jinak: říkám ti, víc jako by se měnili na gádže, někteří se stydí za to, že jsou Romové. [...] Ale moje babička? Maminko moje, jo! Nikdy se za to nestyděla. Ta ať šla kamkoliv, všude mluvila romsky. A jak tahle babička, tak i ta druhá. A to se mi na nich líbilo. Ale tehdy, jako malá, když jsem šla někam s babičkou, tak to jsem se styděla. Ale dneska, když si na to vzpomínám, vidím, že to nebylo dobře. Čím je člověk starší, tím lépe to chápe. No jak se říká: Kdo se stydí za svůj jazyk, stydí se za svou matku.

Měla jsi ve škole spolužáky, kteří mluvili romsky?

Ve škole, kam jsem chodila já? Se mnou chodil do první třídy jen jeden Rom a ten pak ze školy nějak odešel a já tam zůstala ve třídě jediná.

Takže ve škole jsi romsky asi nemluvila.

Ne, ne, ne, nebylo s kým. Já se vlastně víc kamarádila s neromskými holkami. A romsky jsme mluvili jen doma.

A měla jsi hodně kamarádek mezi gádži?

Ano, to jsem měla.[...] Tahala jsem je k nám všechny, brala jsem je k nám. A normálně ke mně chodí doted'.

A ty jsi k nim taky chodívala?

No, tak to už ... měla jsem jednu opravdu dobrou kamarádku a byla to Neromka. Jednou nebo dvakrát mne k sobě vzala, ale to jen když její mamka nebyla doma. A pak jednou přišla mamka a pak i táta a už byl konec. Už jsem k nim nesměla přijít. Zakázali, abych k nim chodila. Říkali: „Koho jsi to k nám domů přitáhla! Vždyť nás tu vykrade! Cos to provedla?“ A tak.

To tě ale muselo trápit, ne?

Ale co můžeš dělat? Já byla ráda, že ony mohou chodit za mnou. A to mi stačilo. Já k nim přece chodit nemusela. Byla jsem spokojená, že za mnou domů mohly chodit dál, a to mi stačilo.

Imar ciknorestar salas ajsi godaver! (Asaben.)

Te irines andre romaŋi čhib, ta irines buter perdal o gadže, so imar džanen romanes, abo mišlīnes, hoj irines buter perdal o Roma, so genena abo so šunena...

Hm, no kada fajnones phučlal! Laděnko, kavka tuke phenava: kamľomas bi, hoj koda, so me pisinav, hoj te ginen but amare džene, o Roma, bo kamav lenge he kaleha te sikavel, hoj te pes pisinela andre romaŋi čhib, he džala maškar amende, maškar o Roma, ta oda kada amaro, amari čhib, ta hoj feder sar te bi pisindžomas čechika. A me sar pisinav he pisinav, varesave lava čechika, aľe varesave mušinav te pisinel romanes. Bo me paľis andre čechiko čhib na džanav, sar te pisinel, bo feder pes mange phenel romanes. Oda hin jilestar. A sar imar hin andre čechiko čhib, imar hin upľne aver, nane oda imar ajsi kvalita, oda nane paľis, sar te phenav.

Phenda tuke imar varesavo Rom, so gendas abo šundas, so irines, sar pes leske pačinelas?
Ta kavka, so hin man kamaratki, o Romňija, ta savore džanen, hoj kavka pisinav a pre dzeka lenge hin. Aľe so man choľarel, ta lendar phučav, hoj či sar ginen, hoj peršo či ginen andre romaŋi čhib či čechiko, ta peršo andre čechiko čhib ginen (asal) a paľis romanes.

Ta sako dženo mušinel kada te sikhľol. Phen lenge, mi genen avka nahlas.

Hoj te avel len te šundol. Aľe kada čačipen, Laděnko, bo šun: me sar chudľom te pisinel, ta me na džanavas te pisinel romanes. A džanes, ko man sikadžas? Kajarig sar phiravas pre Evangelicko [akademija], andal e škola, e Hanka Syslová, joj mange phendžas: „Iveta, so sal ajsi diliŋi! Te kavka džanes šukares te del duma he pisines, ta pisin andre romaŋi čhib!“ Ta lačhes, chudľom te pisinel u so hin lačhes, so na lačhes, na džanavas, joj man sikavlas a paľis mange cindžom e kňižka [Romaŋi čhib], perdal e kňižka sikavavas tiš.

A tu imar ginehas varesavi kňižka romaŋi?

Ta akana me imar normalňes ginav! Aľe akor, sar mek na pisinavas, ta na džanavas aňi, hoj o Roma kavka pisinen romanes. Čisto diliŋi somas.

A so genehas peršo? Savi kňižka?

Džanes so? Jekhvar samas mre romeha pro Slovensko ke lende a ke leskri pheň has kajse novinki he dikhav: he murdar the murdar, romanes pisimen! Phenel hi, hoj kada normalňes pisinen, kavka novinki den avri. No imar palal ma has, ta peršos mange ginavas, ta oda has kola novinki, aľe pro Slovensko, na kadaj. Oda imar but olestar! Oda možno buteder sar deš berš kalestar.

Savo romano autoris pes tuke pačinel?

Ko mange hin čačes pre dzeka, oda hin Eliášová Irenka, o Horváth o Janko, paľis šukares pisinel e Lacková. Latar gendom Narodila jsem se pod šťastnou

Už od mala jsi tak moudrá! (Společný smích).

A když píšeš v romštině, píšeš víc pro Neromy, kteří umí romsky, nebo si představuješ, že píšeš pro Romy, aby si to přečetli, nebo poslechli...?

To ses ale zeptala dobře! Laděňko, takhle ti to řeknu: chtěla bych, aby to, co píšu, četlo hodně našich lidí, protože jim tím chci ukázat, že když se bude psát v romském jazyce a půjde to mezi nás, mezi Romy, tak že je to něco našeho, naše romská řeč, a že je to lepší, než kdybych to napsala česky. Když píšu, tak taky něco napíšu česky, ale něco naopak musím napsat romsky. Protože něco v češtině nevyjádřím tak přesně, něco se mi lépe řekne romsky. Jde to přímo od srdce. A když to pak mám napsané v češtině, je to úplně jiné, není to pro mne už tak kvalitní, pak už to není tak, jak bych to opravdu řekla.

A řekl ti už nějaký Rom, který si přečetl nebo vyslechl, co píšeš, jak se mu to líbilo?

Co mám kamarádky Romky, tak všechny vědí, že takhle píšu a líbí se jim to. Ale co mne opravdu zlobí, že když se jich zeptám, jak si to četly, jestli napřed čtou v romštině nebo česky, tak ony že čtou nejprve česky (směje se) a až pak romsky.

Tomu se musí ale každý člověk učit. Řekni jim, ať si to předčítají nahlas.

Aby to bylo zároveň slyšet. Ale to je pravda. Laděňko, poslouchej, já jak začala psát, tak jsem neuměla psát romsky. A víš, kdo mne to naučil? Tady odsud, jak jsem chodila na Evangelickou [akademii], tady ze školy, Hana Syslová, ona mi řekla: „Iveto, co blbneš?! Když tak krásně mluvíš a taky píšeš, tak to napiš romsky!“ Tak dobře, začala jsem psát a co je dobře, co špatně, to jsem nevěděla, ona mne to učila a pak jsem si taky koupila učebnici [romštiny], z té jsem se taky učila.

A sama už jsi nějakou romskou knížku přečetla?

Tak teď já normálně čtu! Ale dříve, když jsem nepsala, tak jsem ani nevěděla, že Romové takhle píší romsky. Byla jsem úplně mimo.

A co jsi četla jako první? Jakou knížku?

Víš co? Jednou jsem byla s mým mužem na Slovensku, u jeho rodiny, a u jeho sestry byly takové noviny a já koukám a povídám: ať mne šlak trefí, vždyť je to napsané romsky! A ona říká, že jo, že se tam takhle normálně píše, takhle že vycházejí noviny. No takže to už jsem věděla a první jsem si přečetla ty noviny, ale bylo to na Slovensku, ne tady. A je to už dávno! Může to být tak deset let.

A jaký romský autor se ti líbí?

Koho mám opravdu ráda, to je Irenka Eliášová, Janko Horváth, pak krásně psala Lacková. Od ní jsem četla *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Ale i jiné její věci. I Hejkrliková, ale i ti mladí, co píší romsky: Berkyová, Kováčová, Dužda, no úplně

hvězdou... Na ča kaja. E Hejkrlíková tiš, he ola terne manuša , so pisinen romanes: e Berkyová, e Kováčová, o Dužda, sa sa! Tera Fabiánová, Emil Cina, Andrej Giňa, Stojka Ceija, Eva Danišová, Ilona Ferková, Gejza Horváth the aver.

Paľikera v.

všichni! Tera Fabiánová, Emil Cina, Andrej Giňa, Ceija Stojka, Eva Danišová, Ilona Ferková, Gejza Horváth a další.

Děkuji za rozhovor.

(Otázky pokládala a z romštiny přeložila Lada Viková)